

Актуальні націєтворчі ідеї політичної поезії Т. Шевченка

Рудакевич Олег Михайлович,
доктор політичних наук,
професор кафедри філософії та політології
Тернопільського національного економічного університету.

Розглянуто етнополітичні ідеї Т. Шевченка, висловлені ним у політичні поезії 1843-1845 рр., та з'ясовані їх істотні відмінності від засад українофільської ідеології другої половини XIX ст. Обґрунтовано актуальність настанов поета для сучасного українського національного та державного будівництва.

Ключові слова: українська нація, етнополітичні ідеї, українофільська ідеологія, Т. Шевченко.

O.Rudakevych Actual ideas of forming of nation in political poetry of T.Shevchenko

Ethnical and political ideas stated in T.Shevchenko's 1843-1845 political poetry are revealed; their essential differences between principles of Ukrainophile ideology of the second half of XIX century are clarified. Actuality of poet's directives for the modern Ukrainian national and state forming is grounded.

Key words: *Ukrainian nation, ethnical and political ideas, Ukrainophile ideology, T.Shevchenko.*

Рудакевич О.М. Актуальные нациотворческие идеи политической поэзии Т. Шевченко.

Рассмотрены этнополитические идеи Т. Шевченко, высказанные им в политической поэзии 1843–1845 гг., и доказано их существенное отличие от основных положений украинофильской идеологии второй половины XIX ст. Обоснована актуальность установок поэта для современного украинского национального и государственного строительства.

Ключевые слова: украинская нация, этнополитические идеи, украинофильская идеология, Т. Шевченко.

Відзначення 200-річчя з дня народження генія українського народу Т. Г. Шевченка відбувається в умовах революційних процесів, спрямованих на повалення авторитарного режиму В. Януковича та подолання рудиментів комуністичної доби. Оскільки українська нація через тривалу дію негативних історичних факторів, в т. ч. останніх десятиріч, залишається недостатньо

консолідованою, вона не може належним чином проявляти свою політичну суб'єктність, а отже успішно реалізовувати національні цілі та ідеали. За цих умов слід звернутися до ідейного арсеналу батька новітньої української нації Т. Шевченка, напрацьованого в його політичній поезії 1843–1845 рр., щоб всебічно проаналізувати етнополітичні настанови поета, які повинні бути реалізовані в сучасній Україні.

Вітчизняне суспільствознавство має значний досвід аналізу творчості Великого Кобзаря, його сподвижницької праці (доробки О. Гриніва, І. Дзюби, М. Драгоманова, Є. Маланюка, Ю. Охримовича, Є. Сверстюка, І. Франка та ін.).

Однак існує потреба переосмислення етнополітичних ідей Т. Шевченка з точки зору сучасних досягнень історії, культурології, політології та інших соціогуманітарних наук для того щоб глибше проникнути в сутність критичних оцінок та геніальних передбачень поета. Так, вітчизняні націологи здебільшого акцентують увагу на «поетичному визначенні нації», даному Т. Шевченком у поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні й не Україні моє дружнє посланіє» (1845 р.), мовляв нація – це міжгенераційна спільнота земляків [1, с. 60–61]. Однак зауважимо, що поет не використовував ні в цьому, ні в інших творах термін «нація». На нашу думку, згадане визначення має швидше відношення до загальної характеристики етнічних спільнот, які можуть бути, або й не бути націями. Між тим, назва твору може бути основою дефініції етносу загалом, адже йдеться про а) історичну спільність людей, яка характеризується біологічною та духовною єдністю минулих, сучасних («живих») і майбутніх («ненароджених») поколінь; б) об'єднання вихідців з однієї землі («земляків»); в) одноплемінників, які проживають не лише на батьківщині, а й за її межами. Однак чому таким істотним був вплив творчості Шевченка на українське націєтворення?

Мета даної статті – з'ясувати зміст націєтворчих настанов політичної поезії Т. Шевченка, що є актуальними для сучасного українського суспільства.

Перш за все виникає питання: чи мав Т. Шевченко уявлення про тип спільноти, яку за сучасними науковими канонами можна назвати нацією? Іншими словами: чи визначив він у своїй поезії (свідомо чи підсвідомо) суттєву ознаку нації, що могло дати його творчості особливий сенс і призначення? Історія дала ствердну відповідь на це питання, хоч відомі інтелектуали тогочасної України не зрозуміли сутнісної характеристики нації та українського питання в трактуванні Кобзаря.

Справжнє усвідомлення геніальності Т. Шевченка, праксеології його національного вчення прийшло лише наприкінці XIX – початку XX століть, коли український соціум почав набувати політичної суб'єктності. Методологія цього прозріння полягає у співставленні шевченкового ідеалу України та його

характеристики тогочасної «Малоросії» в Російській імперії. Т. Шевченко, як влучно зауважив Є. Маланюк, – «намагається *заповнити* ту історичну й соціальну порожнечу, що побачив на батьківщині. Він намагається оживити гоголівські мертві душі української шляхти..., сполучити й оживити спаралізовані складники нації, вдихнути *історичне* життя в завмерлий національний організм» [3, с. 37]. Малоросія стане Україною, переконував Шевченко, не лише захистивши рідну мову та духовну культуру, а й здобувши незалежність, бо «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» [6, с. 293]. Фактично мова йде про те, що повноцінний сучасний народ – нація – це політично зрілий етнос, в якому органічно поєднуються етнокультурні та політичні засади в соціальному організмі, доповнюючи та підсилюючи одні одних. Саме таке трактування сутності нації – етнічної, політичної чи змішаної (етнополітичної) – набуває все більшого визнання в науковій літературі, до чого приклав зусиль і автор даної статті [5].

Для підтвердження наведеного висновку про шевченкове розуміння етносу на вищій (національній) стадії його розвитку, доцільно розкрити погляди на український народ, стан його історичної суб'єктності двох авторитетних українських інтелектуалів XIX ст. – Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша.

М. Костомаров у 40-х рр.. XIX ст. проявив себе як ідеолог панслов'янського федералізму, для якого були характерні ідеї українського автономізму, республіканізму та політичного радикалізму. Але уже під час слідства щодо діяльності Кирило-Мефодіївського братства, Костомаров зрікся ідеологічних засад започаткованої ним організації. Коли, після десятилітньої мовчанки він знову зайнявся політичною публіцистикою, то став ідеологом українофільства суть якого в пропаганді культурницького автономізму на засадах лояльного ставлення «південноруської народності» до існуючого імперського режиму. Більше того, після заборони української мови циркуляром міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва (липень 1863 р.) та таємним Емським указом Олександра II (липень 1876 р.), – М. Костомаров пише свої твори російською мовою. Він радить українцям обох європейських імперій бути передусім добрими російськими та австрійськими патріотами. Враховуючи сказане, можна погодитися з висновком Ю. Охримовича, який вважав, що Костомаров «причинився найбільше до знищення політичного українства» [4, с. 135], а отже й до блокування шевченківського розуміння головного завдання національного відродження українства – політичного визволення України.

П. Куліш був близьким товаришем М. Костомарова і Т. Шевченка. Але, якщо Шевченко найбільшою трагедією українського народу вважав втрату ним політико-державної самостійності, то Куліш за упадком Гетьманщини не жалів і, навпаки, дивився на ліквідацію політичної самостійності України, як на річ

природну, зрозумілу й навіть потрібну в інтересах збереження культури народу і примноження його добра. В історичному романі «Чорна Рада», а потім і в інших творах, він намагався доказати нездатність українців до самостійного політичного життя, тому злиття України з Росією, на його погляд, відповідає інтересам українців. У поезії «Останньому кобзареві козацькому», епіграфом до якої є шевченкові слова «Слава не поляже...», зазначається: «Не поляже, кажеш слава... Ні, кобзарю, брате! Прокляла своє козацтво Україна-мати» [2, с. 223].

Доречно зауважити, що П. Куліш, як послідовний, але обмежений культурницькими ідеями українофіл, вірив у духовний потенціал свого народу. Він підкреслював: якщо росіяни – державники, то українці володіють великим духовним потенціалом, а тому в майбутньому докладуться до розвитку культури російської держави. Куліш також мріяв про прийдешнє добровільне об'єднання слов'ян за умови утвердження «гегемонії свободи». Так, у поезії «Національний ідеал» він підкреслює: «Без езуїта лях, москаль без бюрократа Зустріне серед нас приятеля і брата. Топімо ж у Дніпрі ненависть братню дику, спорудімо втрюх імперію велику» [2, с. 215]. Але чи утвердиться «гегемонія свободи» і реалізується «національний ідеал» єднання, коли український народ не буде шанувати визвольну боротьбу козацтва й сучасних героїв, не віритиме у свою власну державотворчу потугу?

Як бачимо, П. Куліш гостро полемізував з Т. Шевченком із проблем стратегії виживання українства, що мало суперечливий вплив на формування національної самосвідомості українського народу. Кулішева ідеологія пристосування, а не боротьби за національні ідеали, й нині живуча серед значної частини українських інтелектуалів та громадських діячів, яка підтримується колишніми поневолювачами України.

Аналіз творчості Т. Шевченка дає право зробити висновок, що поет всебічно осмислив та активно пропагував основні напрями українського відродження, які, як показав час, дозволяють народу крок за кроком набувати національного статусу. До них у першу чергу належать такі програмні цілі й настанови.

1. Вести рішучу революційну боротьбу за визволення з-під російської імперської влади. У «Заповіті» поет закликає: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте» [6, с. 313].

2. Докласти зусиль для відродження власної державності. У вірші «Суботів» Т. Шевченко пророкує: «Церква-домовина (російська імперська держава – О. Р.) Розвалиться... і з-під неї Встане Україна... І помоляться на волі Невольничі діти!» [6, с. 272].

3. Реалізувати гасло «Будьте люди!». В поемі Т. Шевченка «До мертвих і живих...», що є своєрідним зверненням поета до українських магнатів, є такі рядки: «Людей запрягають В тяжкі ярма. Орють лихо, Лихом засівають» [6, 292].

Поет закликає поміщиків: «Схаменіться! Будьте люде, бо лихо вам буде. Розкуються незабаром Заковані люде... І потече сторіками Кров у синє море Дітей ваших...» [6, с. 293].

4. Забезпечити соціальну солідарність та єдність українців. У згаданій поемі поет закликає панство до єднання з простолюдом, для того щоб настали в Україні кращі часи. Зокрема, він пише: «Обніміте ж, брати мої, Найменшого брата, – Нехай мати усміхнеться, Заплакана мати!... І забудеться срамотна Давня година, І оживе добра слава, Слава України...» [6, с. 298]

5. Нейтралізувати головного внутрішнього ворога українського народу – малоросійство, москвофільство, царєфільство й зрадництво. Не лише прості, а й заможні українці втрачають історичну пам'ять, історичний досвід. Вони не знають: «Чиї сини? яких батьків, Ким? за що закуті?» [6, 296] Тих, хто служить «отечеству чужому», поет таврує грізними словами: «Раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сміття ваші пани, Ясновельможнії гетьмани!» [6, с. 296].

6. Формувати патріотичність та героїзм у нових генерацій народу. У поемі «Сон» поет з великою шаною ставиться до борців за свободу. «А між ними... (каторжанами в Сибірі, пише Т. Шевченко, – О. М.) В кайдани убраний, Цар всесвітній, цар волі... В муці, в каторзі не просить. Не плаче, не стогне! Раз добром нагрите серце Вік не прохолоне!» [6, с. 214]. В поезії «Холодний яр» Т. Шевченко, ведучи мову про повстання гайдамаків, наголошує: «За святу правду-волю Розбійник не стане... Не розіб'є живе серце За свою країну!» [6, с. 300]

7. Перестати бездумно поклонятися чужому, відстоювати цінності народу, особливо мову. У поемі «І мертвим, і живим...» поет звинувачує тих, хто «преться на чужину Шукати доброго добра, добра святого. Волі! Волі! Братерства братнього!» [6, 293]. Відносно них він висловлює побажання: «Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались, Щоб там і здихали, де ви поросли!» [6, с. 293]. Щодо ставлення до рідної мови, Т. Шевченко зауважує: «...всі мови Слав'янського люду, всі знаєте, а своєї Дастьбі... – Колись будем І по-своєму глаголать, Як німець покаже та до того й історію нашу нам розкаже» [6, с. 295].

Названі критичні зауваження і побажання, які стосувалися України середини ХІХ ст., є актуальними й сьогодні.

Росія не може змиритися з тим, що утворилася суверенна українська держава, яка стала на шлях демократичного розвитку. Здійснюючи свою неокolonіальну політику, Москва стримує економічний розвиток українського суспільства, намагається шляхом шантажу заблокувати рух України до європейських цінностей та співпраці з Євросоюзом. Дійшло до того, що Росія під орудою свого авторитарного очільника віроломно захопила український Крим, в

якому проживає два мільйони населення, з-поміж якого 460 тисяч етнічних українців і 260 тисяч кримських татар.

Саме протидія агресивні політиці Кремля і обман колишнього глави держави В. Януковича щодо євроінтеграції спонукали молодь і все населення України до рішучого революційного протесту наприкінці 2013 – початку 2014 рр. Чекаючи на еволюційну трансформацію совкової свідомості владоможців до власне українських цінностей – це даремно втрачати час і життя нових поколінь народу. Потрібно, як учав Кобзар, революційно «порвати кайдани», які зв'язують країну з минулим, із століттями неволі.

На весь зріст постало питання про новий, власне український проект державності – «українську Україну» чи т. зв. «третю республіку», яка втілить ідеал вільної країни на благо українського народу. Важливо, щоб Україна перейняла європейський досвід сучасного державного будівництва і при цьому зберегла власні державницькі традиції: республіканські ідеали, засади самоврядування, високу моральність та релігійність, тісну взаємодію з українськими церквами, орієнтацію на співпрацю із Заходом.

В Україні політикою до недавнього часу заправляли олігархи, надшвидкими темпами примножуючи свої капітали за рахунок грабування державної казни та нищівної експлуатації народу. Тому актуальним є шевченківське гасло «Схаменіться! Будьте люде!» Нова українська влада на початку 2014 р. дала шанс вітчизняним скоробатам, які в своїй більшості належать до національних меншин, реалізувати себе на державницьких посадах у східних обрестях України. Але чи оправдає себе цей своєрідний «хід конем», чи зможуть служити народу ті, хто ще вчора стояв на боці диктаторського режиму й безсоромно використовував державні ресурси для свого збагачення?

Український соціум все більше розшаровується на жменьку багатих людей і більшість українського люду, який живе за межею бідності. Настав час магнатам поділитися з народом своїм багатством, обійняти, як пише Т. Шевченко, «найменшого брата». В іншому випадку неминує соціально-класове протистояння, новий загальнонародний революційний протест, який підірве потугу держави, її суверенний статус. «Євромайдани» в Україні стали реальним виявом відчайдушного протесту народних мас проти злочинної економічної та соціальної політики держави, захланної поведінки олігархів та їх представників в органах влади.

Надалі вельми актуальною залишається проблема подолання проявів меншовартості, малоросійства, москвофільства, зрадництва, які знову реально загрожують українській нації та державності. Особливо важливо очистити країну від «грязі» і «сміття», якими є перш за все поплічники Януковича, оновити всю державну піраміду, особливо вкрай корумповані суди, прокуратуру, податкові

органи й органи внутрішніх справ. Принципом люстрації має стати шевченкових заклик рчиститися від зрадників та «мерзенних каламарів!», а критерієм добору кадрів – реальна участь людини в боротьбі «за святую правду-волю».

Слова «Слава Україні!» – «Героям слава!» стали головним гаслом революційної боротьби сучасного українського народу. Людей, в яких «добром налите серце», «царів волі» стає все більше. Громадянське суспільство і державні установи повинні цілеспрямовано формувати активну життєву позицію громадян, особливо молоді. Це буде запорукою послідовного та енергійного відстоювання народом своїх прав і свобод, формування демократичного суспільства й держави.

Слід наполегливо і непохитно відстоювати українську мову як єдину державну, створюючи реальні умови для збереження та розвитку мови, всіх складових традиційної культури національних меншин. Настав час ухвалити закон про мови, який відповідатиме конституційним засадам України і виділити необхідні ресурси для реалізації цього важливого конституційного закону.

Підводячи підсумок сказаному, зазначимо, що Т. Шевченко за допомогою поетичного слова та яскравих художніх образів геніально розкрив сутнісні ознаки нації. Це приклад того, як мистецькі засоби можуть глибше і швидше проникнути в сутність явищ і процесів, ніж робить це вітчизняна наука, до того ж стаючи основою програмних засад революційного перетворення суспільства. Не даремно на сценах Євромайданів на чільному місці перебували й перебувають сьогодні портрети та гасла Тараса Шевченка. Він і надалі веде український народ до свободи й гідного життя.

Література

1. Гринів О. Українська націологія : ХІХ–початок ХХ століття. Історичні нариси / О. Гринів. – Львів : Світ, 2005. – 288 с.
2. Куліш П. О. Чорна рада: роман, оповідання, вірші / П. О. Куліш. – Харків : Фоліо, 2011. – 287 с.
3. Маланюк Є. Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми / Є. Маланюк. – К. : Атіка, 1995. – 236 с.
4. Охримович Ю. Розвиток української національної політичної думки / Ю. Охримович // Вишкільний курс. Матеріали до історії суспільної політичної думки в Україні ХІХ–ХХ ст. / уклад проф. Г. Васькович, керівник Інституту суспільно-політичної освіти. – Брюссель–Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк–Торонто : Вид-во Спілки української молоді, 1977. – С. 77–172.
5. Рудакевич О. Національний принцип: етнополітична концепція нації: Моногр. / О. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка». – 292 с.
6. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1964. – 647 с.

Рудакевич, О. М. Актуальні націєтворчі ідеї політичної поезії Т. Шевченка / О. М. Рудакевич // Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – №3 (71). – С. 254–261.